

پدیدارشناسی زبان فضا در باغ ایرانی مبتنی بر مراتب وجودی انسان از منظر اسلام؛ نمونه موردی باغ دولت آباد یزد

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۵

کد مقاله: ۵۵۵۵

راضیه لیبب‌زاده*

چکیده

تحقیقات نشان می‌دهد ساختار باغ ایرانی، فراتر از شرایط اقلیمی، جلوه‌گر ایده‌های معنوی و متأثر از شرایط زمان و مکان است. باغ‌سازی دوران اسلامی نیز با همین دیدگاه و براساس تعاریف قرآن از بهشت شکل گرفته است، از طرفی براساس قاعده نهی اسلام از انجام امور بی‌هوده، به نظر می‌رسد که هر پدیده‌ای (از جمله باغ) در دوران اسلامی باید برای تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها ایجاد شود. بنابراین هدف این مقاله بررسی ساختارهای طراحانه باغ ایرانی-اسلامی با توجه نیازهای مخاطبان از منظر اسلام است. برای دستیابی به این هدف، با بهره‌گیری از روش پدیدارشناسی زبان فضایی (سیماشناسی، موضع‌شناسی و گونه‌شناسی) باغ دولت‌آباد یزد (به عنوان نمونه‌ای از باغ‌های دوران اسلامی) مورد مطالعه قرار گرفته است و نیازهای انسان از منظر اسلام، مبتنی بر حدیث امام علی (ع) از مراتب چهارگانه نفس استوار شده است. براساس یافته‌های پژوهش به نظر می‌رسد که کالبد و محتوای باغ اسلامی لازم و ملزوم یکدیگر بوده و در چهار سطح نیازهای متناظر با نفس انسان را پاسخگو هستند، به صورتی که برآوردن نیازهای مادی و حسی مخاطبان در فضای باغ به صورت نسبی، ولی بستری برای اغتای نیازهای عقلانی و روحانیست، زیرا سیر تکامل انسان امری درونی و آگاهانه است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

واژگان کلیدی: اسلام، مراتب نفس، نیازهای انسان، زبان فضا، باغ دولت آباد.

باغ ایرانی تجلی ایده‌های معنوی و نحوه جهان‌بینی انسان‌ها در دوران‌های مختلف بوده و ساختار آن منطبق بر ارزش‌های ویژه‌ای تشکیل شده است، باغ‌سازی دوران اسلامی نیز از این قاعده خارج نیست و با توجه به ایده‌ها و ارزش‌های معنوی جامعه مبتنی بر توصیفات قرآن از بهشت و متناسب با شرایط زمانی و مکانی شکل گرفته است (لیب‌زاده، ۱۳۹۰)، با توجه به این موضوع که باغ‌سازی دوران اسلامی جلوه‌گر ایده‌های معنوی و نمایان‌گر بهشت بر روی زمین بوده است، این پرسش مطرح می‌گردد که باغ‌سازی ایرانی در دوران اسلامی چگونه پاسخ‌گوی سلسله نیازهای مخاطبان بوده است. اهمیت این مسئله بدان جهت است که مشخص شود باغ ایرانی در دوران اسلامی علاوه بر آنکه تبلور ایده‌های معنوی آن دوران است، به صورت نسبی پاسخ‌گوی نیازهای مخاطبان نیز هست، بنابراین تبیین این موضوع در جهت تکمیل نظریه شکل‌گیری باغ براساس ایده‌های معنوی اهمی ویژه می‌یابد.

خداوند در آیاتی از قرآن کریم، از جمله آیه ۶۲ سوره مریم، آیات ۱ و ۳ سوره مؤمنون، آیه ۷۲ سوره فرقان و آیه ۵۵ سوره قصص، اجتناب از هرگونه کار لغو و بیهوده را امری مطلوب و پسندیده برشمرده و از مؤمنان خواسته تا از نزدیکی و عمل به این کارها اعراض نمایند. بنابراین اصل، هر پدیده‌ای (از جمله باغ) در جوامع اسلامی باید برای مخاطبان مفید بوده و وسیله‌ی برآوردن نیازهای مختلف آنان باشد. چون یکی از اصول اسلام برای ایجاد پدیده‌های مختلف، تعریف فایده برای آن و پرهیز از انجام امور بیهوده و عبث است و شرط مفید بودن هر پدیده‌ای برآوردن نیازهای مخاطبان به صورتی شایسته بیان می‌شود، پس باغ‌سازی این دوران نیز باید سلسله نیازهای مختلف مخاطبان را برآورده سازد. این پژوهش سعی دارد که باغ‌سازی ایرانی در دوران اسلام را از نظر چگونگی تشکیل ساختار کالبد و محتوای آن برای پاسخ‌گویی به نیازهای مختلف مخاطبان مورد بررسی قرار دهد. لازم به ذکر است که مبنای این پژوهش براساس تعاریف اسلام از انسان و نیازهای وی شکل گرفته و به نظر می‌رسد که با توجه به جایگاهی که باغ و باغ‌سازی در جامعه داشته، جنبه‌های گوناگون آن در سطوح مختلف برای برآوردن نیازهای مخاطبان قابل بررسی باشد. بنابراین هدف از این مقاله بررسی باغ‌سازی ایرانی در دوران اسلامی با توجه نیازهای مخاطبان از منظر دین و کشف راهبردهای آن دوران برای ایجاد فضاهای شایسته از نظر برآوردن نیازهای مختلف کاربران است و تاثیرات لایه‌های نفس و نیازهای برآمده از آن بر ساختار باغ مورد مذاکره قرار می‌دهد. در پژوهش حاضر ضمن اشاره‌ای مختصر به تعریف غربی از انسان و احتیاجاتش، نیازهای بشر براساس تعاریف اسلامی، متناظر با لایه‌های مختلف نفس بیان شده و معیارهایی برای بررسی نحوه برآوردن نیازهای مخاطبان در ادبیات پژوهش، شناسایی و مطالعه گردیده و برای بازخوانی این معیارها در فضای باغ، از مولفه‌های زبان فضای شولتز بهره گرفته شده است.

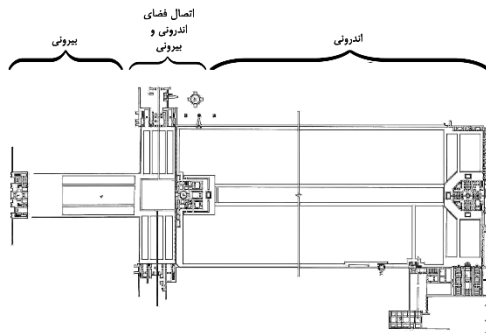
این پژوهش در صدد بیان یک نظریه‌ی هنجاری^۲ در باغ‌سازی ایرانی براساس آموزه‌های اسلام برای برآوردن نیازهای مخاطبان است، و برای اثبات آن، باغ دولت آباد یزد به عنوان یکی از باغ‌های احداث شده در دوران اسلامی به روش پدیدارشناسی مورد بررسی قرار می‌گیرد، همانگونه که گفته شد، پدیدارشناسی فضای باغ با استفاده از مولفه‌های زبان فضای شولتز (۱۳۹۵) صورت گرفته و پس از آن با استفاده از روش تحلیل و استدلال منطقی نسبت به بررسی راهبردهای طراحانه فضای باغ برای پاسخ‌گویی به سلسله نیازهای مخاطبان مباحثی مطرح می‌گردد.

با توجه به جهت‌گیری این تحقیق در دو زمینه «باغ» و «نیازهای مخاطبان»، جستجوی هر دو زمینه برای بیان مبنای پژوهش ضروری به نظر می‌رسد، تاکنون مطالعات فراوانی پیرامون باغ و باغ‌سازی ایرانی از منظر گوناگون صورت گرفته است (حیدرتاج، ۱۳۸۸؛ فلاحکی، ۱۳۹۱؛ انصاری، ۱۳۸۶؛ تقوایی، ۱۳۹۰؛ نقی‌زاده، ۱۳۹۲؛ بهشتی، ۱۳۸۷)؛ استروناخ (۱۳۷۰) با بررسی باغ پاسارگاد نظریه‌ی تاثیرپذیری ایجاد چهارباغ در باغ‌های ایرانی در ادوار مختلف را براساس الگوبرداری از باغ پاسارگاد مطرح می‌سازد، اما با بررسی‌های صورت گرفته به نظر می‌رسد که این نظریه با چالش‌های جدی روبه‌رو است،^۳ پوپ (۱۳۸۷) در جلد سوم کتاب «سیری در هنر ایران» مقاله‌ای تحت عنوان «باغ‌ها» تالیف کرده و به معرفی باغ ایرانی پرداخته است. محتوای مقاله از یک سو سیر تاریخی باغ ایرانی از گذشته دور تا دوران قاجار را به تصویر کشیده، و از سوی دیگر از مطالب کلی (باورها و اعتقادات) تا جزئیات باغ‌ها همچون انواع درختان و تزیینات را شامل می‌شود. مقاله در بخش‌های مختلف به موضوعاتی چون تاریخچه باغ ایرانی، اهمیت، منظور و هدف از ساخت باغ در ایران و نقش آن در زندگی ایرانیان، طرح و مشخصات باغ‌های ایرانی (با ذکر خلاصه یا مفصل برخی مصادیق در داخل و خارج از ایران) معرفی منابع مختلف جهت شناخت باغ ایرانی، عناصر و اجزاء باغ ایرانی و مشخصات آن‌ها از جمله آب‌نماها، درختان، بوته‌ها و گل‌ها، تزیینات، حیوانات و... پرداخته است. نعیم (۱۳۹۲) در کتاب باغ‌های ایرانی به بررسی باغ بر حسب زمان، مکان و کالبد می‌پردازد، به نظر وی انواع باغ براساس کارکرد آن شامل باغ میوه، باغ سکوتی، باغ حکومتی، باغ حکومتی-سکوتی و باغ مزار می‌باشد که مبتنی بر شرایط گوناگون جغرافیایی به صورت باغ هموار، باغ تپه، باغ

۱ برای مطالعه بیشتر رک «بررسی تطبیقی تاثیر ایده‌های معنوی در شکل باغ».
 ۲ طبق بیان لنگ (۱۳۹۳) این نظریه مبتنی بر جهان‌بینی و نگرش نظریه‌پرداز است.
 ۳ رک «نقدی بر فرضیه الگوی چهارباغ در شکل‌گیری باغ ایرانی» و رک پی‌نوشت ۱.

خانه، باغ مجاور رودخانه و باغ آبی به وجود آمده‌اند. با توجه به بهره‌گیری از روش تحقیق پدیدارشناسی در مقاله حاضر، بخش قابل توجهی از ادبیات موضوع در خلال بحث مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲- شاخصه‌های ساختاری باغ دولت آباد و مبانی نظری آن

شکل ۱- پلان باغ دولت آباد، این باغ به عنوان فضای سکونتی-حکومتی دارای براساس نیازهای مخاطبان دارای دوبخش اندرونی و بیرونی می‌باشد (ماخذ: ویلبر، ۱۳۹۰).

هشت باغ دولت آباد که به اختصار باغ دولت آباد نامیده می‌شود از مجموعه‌های مشهور دوره زندیه می‌باشد که قدمت ساخت آن به سال ۱۱۶۰ هجری قمری باز می‌گردد (قهاری، ۱۳۷۹) و شامل عمارت سردر (معروف به بهشت آیین)، عمارت هشتی (معروف به عمارت بادگیر)، تالار طنبی، عمارت طهرانی، تالار آینه، عمارت سردر شمالی، اصطبل بزرگ، آب-انبار، سایر ابنیه‌های خدماتی و عناصر طبیعی است که فضای اندرونی و بیرونی باغ را تشکیل داده‌اند (تصویر ۱).
وجه شهرت این باغ، بادگیر ۳۰ متری آن و قناتی به درازای ۶۳ کیلومتر برای انتقال آب به این فضاست (پیرنیا، ۱۳۸۹: ۳۳۵). این باغ از جمله باغ‌های مهم ایرانیست که در دوران اسلامی و براساس جهان بینی آن دوران احداث شده است، بنابراین می‌توان فضای باغ و عناصر تشکیل دهنده آن را از منظر اسلام برای پاسخ‌گویی به نیازهای مخاطبان مورد تحلیل قرار داد.

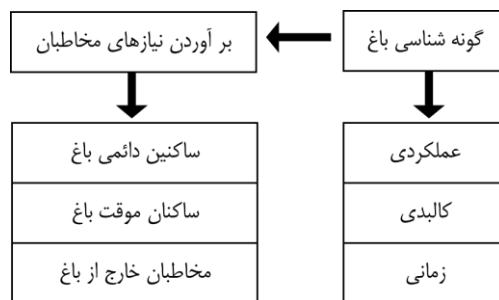
در این پژوهش برای خوانش، بررسی و تحلیل فضای باغ [به عنوان فضای آرامش‌بخش سکونتی] از نظریه زبان فضای شولتز (۱۳۹۵) به عنوان صاحب نظر در تفکر شناخت وجودی بهره گرفته شده است، زبان فضای مطرح شده به عنوان «مخرج مشترک» برای اتصال انواع شیوه‌های سکونت توسط وی بیان شده است، بنابراین برای تبیین ساختار فضایی باغ و عوامل سازنده آن دسته-بندی زیر مطرح می‌گردد و فضاهای باغ براین اساس مورد بررسی قرار می‌گیرند:

- ≠ گونه شناسی^۱
- ≠ سیما شناسی^۲
- ≠ موضع شناسی^۳

۲-۱- گونه شناسی باغ دولت آباد

گونه شناسی یا تیپولوژی، مفهومی برای بیان تجلیات انواع شیوه‌های سکونت است و به جهانی سرشار از هویت‌های واجد معنا شکل می‌بخشد، این مفهوم به بعد معنایی معماری اشاره دارد و توسط نمادپردازی در مکان به انجام می‌رسد، تیپولوژی تمامی سطوح محیطی را در خود می‌گنجاند. گونه شناسی خمیره و جوهره معماری بوده و بر اسامی در زبان محاوره منطبق می‌باشد و اصل وجودی ساختارهای معماری را آشکار می‌سازد، بدین ترتیب موجودیت‌های گونه شناسی به نمایندگی آن چه که عمومیت دارد مطرح شده در حالی که اثر منفرد به عنوان با اندک تغییر یافتن حول محور آن با شرایط زمان و مکان سازگار می‌گردد (شولتز، ۱۳۹۵: ۴۴ و ۴۶). بنابراین تعریف فوق، گونه شناسی باغ دولت آباد را بر سه دیدگاه می‌توان دسته بندی کرد: کالبدی، عملکردی و زمانی؛ با توجه به وجود دو قسمت بیرونی و اندرونی در دولت آباد، مخاطبانی که از این فضاها استفاده می‌کنند و نحوه کاربری هر فضا می‌توان چنین بیان کرد از نقطه نظر گونه شناسی عملکردی، باغ دولت آباد باغی «سکونتی- حکومتی» می‌باشد. به نحوی که باغ بیرونی محل انجام تشریفات حکومتی، مراسم ورزشی و اداره امور شهر بوده است و باغ اندرونی، بخش خصوصی و اقامتگاهی مجموعه به شمار می‌رفته است. «درباغ‌های سکونتی- حکومتی عرصه اندرونی را از سایر عرصه‌ها کاملاً متمایز می‌کردند و حتی دربان یا حاجبی را برای نظارت بر آن تعیین می‌کردند» (حیدرتاج، ۱۳۸۹)، بنابراین به نظر می‌رسد که ساکنان دائمی باغ و افراد مراجعه کننده به دستگاه حکومت، دو گروه از مخاطبان فضاهای باغ باشند، اما با توجهی بیشتر می‌توان گفت که علاوه بر دو گروه فوق الذکر، مخاطبان خارج باغ به عنوان مخاطبان منظر، منظور گردیده‌اند. از دیدگاه کالبدی، دولت آباد از نوع «باغ-حیات» به شمار می‌رود زیرا ساختمان‌ها و عمارات آن در اطراف باغ قرار می‌گیرد (نعیم، ۱۳۹۲). این کالبد برای پاسخ‌گویی به سلسله نیازهای مختلف کاربران و مراجعین باغ ایجاد شده و مخاطبان گروه سوم بهره‌ای از کالبد باغ-حیات نداشته و همچنان از منظر آن استفاده می‌کنند (نمودار ۱).

1 typology
2 morphology
3 topology

نمودار ۱- تبیین انواع گونه‌شناسی در باغ و تفکیک انواع مخاطبان باغ در دوران اسلامی (ماخذ: نگارنده).

برای گونه‌شناسی زمانی باغ دولت آباد لازم است که به سبک معماری و شهرسازی زمان احداث باغ مراجعه گردد، بنابر نظر پیرنیا (۱۳۸۹) باغ دولت آباد براساس دیدگاه‌های سبک اصفهانی احداث شده است، سبک اصفهانی که تجلی آرمان‌های و ارزش‌های معماری و شهرسازی بوده (حبیبی، ۱۳۹۳) و به تمامی ابعاد در احداث فضاهای شهری در مقیاس‌های گوناگون توجه نموده است، بنابراین به نظر می‌رسد با توجه به احداث باغ در دوره‌ای از معماری ایران که حداکثر معناگرایی در فضاهای شهری ظهور پیدا کرده است، بنابراین به نظر می‌رسد که توجه به محتوا و معنا در فضاهای گوناگون باغ دولت آباد نیز به صورت حداکثری صورت پذیرفته باشد. با توجه به گونه‌شناسی باغ دولت آباد چنین به نظر آمد که باغ برای پاسخ‌گویی به سلسله نیازهای سه گروه از مخاطبان ایجاد شده، و سیمای باغ و مواضع هر کدام از عناصر براساس پاسخ‌گویی به برخی از نیازهای مخاطبان یاد شده شکل گرفته باشد. براساس مطالب بیان شده، به نظر می‌رسد که گونه‌شناسی باغ و بکارگیری روش‌های مختلف در به وجود آوردن کالبد باغ، برای پاسخ‌گویی نسبی به نیازهای مختلف مخاطبان دو گروه اول، و منظر باغ، برای برآوردن برخی از نیازهای غیر مادی مخاطبان خارج از باغ باشد.

۲-۲- سیماشناسی در باغ دولت آباد

سیماشناسی به چگونگی شکل مصنوع پدیده‌ها مربوط بوده و در هریک از آثار منفرد معماری در قالب «تفصیل صوری» انسجام می‌یابد، باید این نکته را بیان کرد که وقوف بر سیماشناسی با عنایت به هستی بین زمین آسمان یعنی ایستادگی، برخاست و گشودگی صورت می‌پذیرد^۱، سیماشناسی در مجموع به بررسی ساختار مادی کف، جداره و بام می‌پردازد (شولتز، ۱۳۹۵: ۴۰ و ۴۲) و با بیان مرزهای فضایی به عنوان وسیله‌ای برای توضیح مشخصه محیط مطرح می‌گردد (همان: ۱۱۰). بنابراین می‌توان مطرح نمود که فضای باغ دولت آباد نیز به مانند هر مکان دیگر تابع شکل مرزهای خود می‌باشد، پس بررسی آن می‌تواند به سه صورت نسبت به سیماشناسی فضا اقدام نمود، اول سیمای خارج از دیوارهای باغ به عنوان کلیتی منسجم (سیماشناسی باغ به عنوان آبادی)، دوم سیماشناسی عناصر تشکیل دهنده فضای باغ بیرونی و تاثیرات آن‌ها بریکدیگر (سیماشناسی فضاهای باغ به عنوان نهاد عمومی) و سوم سیماشناسی فضاهای اندرونی باغ (سیماشناسی به عنوان خانه)، (با اقتباس از شولتز، ۱۳۹۵) با توجه به بررسی نحوه پاسخ‌گویی فضاهای باغ به نیازهای مخاطبان و تنوع فضایی نمونه مطالعاتی، سعی بر آن بوده است که در این نوشتار به بررسی فضاهای باغ براساس هر سه حالت ممکن پرداخته گردد.

همانطور که بیان شد، در بررسی سیمای باغ به عنوان یک آبادی، دیوار محدوده اصلی باغ را در دل کویر مشخص کرده و باعث چیرگی کیفیت فضای باغ بر محیط گرداگرد آن شده و دلیل خواننده شدن باغ به عنوان مکان را فراهم می‌آورد، در این آبادی خط آسمان از اهمیتی کارساز برخوردار است و مخاطبان را از موقعیت آن آگاه می‌سازد، آنچه که موجب شناسایی خط مذکور می‌گردد پیکره‌ای (به طور مثال گنبد یا برج) خواهد بود که به نحوی از زمین برخاسته و جهت آسمان در پیش گرفته است (شولتز، ۱۳۹۵: ۵۵)، عنصر شاخص در بررسی خط آسمان سیمای کلی باغ، بادگیر ۳۰ متری آن است، به صورتی که این عنصر به عنوان نشانه منظر شهری شناخته می‌شود (تصویر ۲). به نظر می‌رسد این منظر و برج بادگیر آن نمادی از ایستادگی و برخاستن است و عامل ارتباط زمین و آسمان است، بنابر نظر شولتز (۱۳۹۵)، «هر برج به یکی از شیوه‌های هستی بین زمین و آسمان تجسم بخشیده و این کار را به وسیله مشخص نمودن مرکزی ساخته انسان به انجام می‌رساند، پس دورنمای همگون را با آدمی همجوار می‌سازد، در نتیجه برج در قالب واسطه وحدت آفرین بیرون و درون عمل کرده و کیفیت هستی در مکانی مفروض را نمودار می‌سازد». براساس تعریف دین از نفس انسان و نیازهای وی، ایجاد نمادپردازی در فضا و تداعی مفاهیم وحدت آفرین پاسخ‌گویی فضا به نیازهای عقلانی و روحانی را پدید می‌آورد (نقره‌کار، ۱۳۹۳) بنابراین به نظر می‌رسد که سیماشناسی باغ دولت آباد (به عنوان آبادی) برای برآوردن برخی از نیازهای حسی، عقلانی و روحانی مخاطبان خارج از باغ باشد، با در نظر گرفتن این موضوع که

۱ ایستادن و برخاستن مبین وابستگی به زمین و آسمان بوده و گشودن به نفوذ متقابل بین بیرون و درون گفته می‌شود (شولتز، ۱۳۹۵: ۴۰).

برآوردن نیازها به صورت سلسله مراتبی صورت می‌گیرد، نیازهای مادی مخاطبان خارج از باغ به وسیله فضاهای سکونتی ایشان تامین می‌گردد، پس سیمای باغ می‌تواند پاسخ‌گوی برخی از نیازهای غیر مادی مخاطبان بیرون از فضا می‌باشد.

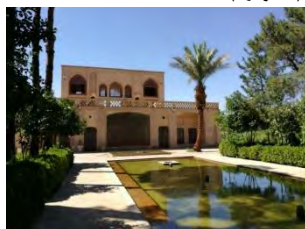
شکل ۳- دیوار اصلی باغ به عنوان شکل‌دهنده به فضاهای داخلی باغ، با بررسی نقش می‌توان بیان کرد که این عنصر مصنوع نقشی فراتر از حفاظت فیزیکی دارد و منجر به شکل‌گیری مفاهیم درون‌گرایی و تمیز دنیای درون و بیرون باغ می‌شود (ماخذ: نگارنده)

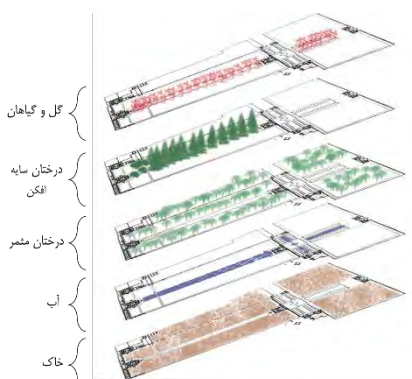
شکل ۲- خط آسمان به عنوان عامل کارساز در شناسایی آبادی، خط آسمان باغ دولت آباد به وسیله بادگیر ۳۰ متری آن به عنوان نشانه شهری قابل خوانش است (ماخذ: نگارنده).

اولین عنصری که باعث مواجه شدن مخاطبان با کالبد باغ می‌شود، دیوار باغ است، دیوار از مهم‌ترین عناصر امنیتی است و همچنین یک چارچوب انسان-ساخت برای تمامی فضاهای دیگر باغ می‌باشد، دیوار «جایی بودن» و هندسه باغ را تعیین می‌کند، دیوار باغ در وهله اول حفاظت باغ در مقابل حیوانات وحشی و آسیب رساندن به محصولات، محافظت باغ و ساکنین در برابر دشمنان و جلوگیری از عدم تسخیر آن را دارد، علاوه بر این دیوار باغ کارکردهای اقلیمی نیز دارد. دیوار ساخته شده از مصالح بوم آورد و ایدری باغ دولت آباد مانع از نفوذ بادهای خشک و شن‌های روان کویر به داخل باغ شده و مانع از خروج رطوبت ایجاد شده داخل باغ به خارج می‌گردد. با دیدگاهی معناگرایانه می‌توان گفت که دیوار باغ باعث تمایز درون با بیرون و تعریف باغ بودن باغ است (تصویر ۳). آنچه که در دیوار به چشم می‌آید سادگی و پرهیز از ایجاد تجمل است. دیوارهای باغ درون‌گرایی و حفظ محرمت را برآورده کرده و در عین حال که کوشک اصلی فضایی بیرون‌گراست، به واسطه وجود دیوار پیرامونی، فضایی درون‌گرا در باغ شکل گرفته است، بنابراین به نظر می‌رسد که می‌توان برای دیوار باغ نقشی فراتر از کالبد و عملکرد صرف بیان نمود.

پس از گذر از سیمای خارجی باغ و دیوار به عنوان حد واسط بین درون و بیرون، در داخل باغ ابنیه‌ای قابل خوانش است که تجلی ارزش‌های مشاع در باغ است، سیماشناسی باغ بیرونی براساس اصول نهاد عمومی شکل می‌گیرد. در این فضا، بناها در قالب مجموعه‌ای از موسسات به ساختار رسیده است (شولتز، ۱۳۹۵: ۱۱۱). بناهای عمومی باغ به عنوان یک نهاد، به مقتضی شرایط حکومتی دوران احداث و براساس نیاز وجود فضایی عمومی و برای برآوردن نیازهای ساکنین موقتی باغ شکل گرفته است، دو عمارت سردر به نام‌های سردر شمالی و سردر بهشت آیین ورودی باغ بیرونی و اندرونی را تعریف کرده و آسایش نگهبانان و حاجبان باغ را تامین می‌کند، این فضاها نقش موثری در حفظ حریم باغ اندرونی در مقابل بیگانگان داشته و موجب ایجاد امنیت در باغ می‌گردد. همان‌گونه که ذکر گردید عمارت طهرانی و تالار آئینه نیز فضاهایی اداری برای اقامت ملازمان و حاکمان شهر بوده و آسایش و آرامش باشندگان فضا را تامین می‌کرده است، وجود آب انبار نیز نیاز مخاطبان به دسترسی آب بهداشتی را مرتفع می‌نماید. همچنین گشودگی و ارتباط فضای مصنوع به صورتی با طبیعت باغ در ارتباط است که منجر به ادراک فضایی مناسب با توجه به بکارگیری حواس مختلف ایشان می‌گردد (تصویر ۴)، این فضاها با استفاده از رنگ و نور و ایجاد بافت مناسب در کف، جدارها و سقف توجه کامل به تاثیر فضا بر رفتارهای مخاطبان دارد، وجود مقیاس‌های انسانی ناشی از توجه به حس آرامش روانی فضا و برآوردن نیازهای حسی مخاطبان است. در باغ‌سازی ایرانی محور اصلی باغ به عنوان سیمای اصلی باغ مطرح است و محل حضور عناصر معنایی و کالبدی باغ می‌باشد، بنابراین برای سیماشناسی اندرون باغ دولت آباد نیز محور اصلی باغ مورد تحلیل قرار می‌گیرد. در سیمای باغ، کف به عنوان بستر و زمینه خنثی عامل وحدت بخشیدن به دیگر عوامل است (همان: ۸۹) کف در باغ دولت آباد متشکل از عناصر کالبدی مختلف شکل گرفته است، خاک و آب عناصر پایه در بافت و ماده کف منجر به شکل‌گیری عناصر طبیعی زنده مثل درختان و گیاهان شده‌اند (تصویر ۵).

شکل ۴- نمای سردر بهشت آیین، گشودگی فضایی و حداکثر ارتباط با طبیعت در این بنا منجر به تحریک حواس مختلف مخاطبان می‌گردد، (ماخذ: نگارنده).

شکل ۵- عوامل تشکیل دهنده کف در سیماشناسی باغ، خاک عامل وحدت بخش و آب عاملی جهت نمایش گشودگی در فضاهای مختلف می باشد، این دو ماده پایه شکل گیری طبیعت زنده در باغ بوده و فضای باغ را شکل می دهند (ماخذ: نگارنده).

این عناصر علاوه بر آن که محیط باز باغ را از نظر آسایش اقلیمی و جغرافیایی در سطح مطلوبی قرار داده است، منجر به بهبود آسایش اقلیمی در داخل فضاهای انسان-ساخت نیز می شوند. خاک بستر وجودی انسان ها و تمامی عناصر دیگر است، تمامی عناصر طبیعی دیگر باغ نیز ریشه در دل خاک دارند، خاک به وسیله بسترسازی مادی نیازهای لایه اول را برآورده می کند، این عنصر در باغ حس های بصری، لامسه و بویایی مخاطبان را برمی انگیزد. همواره از خاک به عنوان سرشت و سرنوشت آدمی یاد می گردد، این ماده که نماد زمین است در احادیث اسلامی به عنوان مادر بشر معرفی شده می شود^۱ (نقره کار، ۱۳۹۴: ۱۹۲). آب صورت نهان و آشکار در تمامی سطح باغ جریان می یابد، ابتدا در زیر بادگیر عمارت هشتی و در یک حوض یکپارچه مرمرین دیده می شود که در آن می جوشد و بالا می آید. سپس به حوضی در وسط این عمارت وارد می شود و بعد به سه حوض کشیده مستطیل شکل در سه شاه نشین سرازیر می شود. در مقابل ارسی اتاق ها، سه سینه کبکی وجود دارد که از سنگ مرمر است و آن را به شکلی تراشیده اند تا موج ایجاد کند و حجم آب را بیشتر از واقعیت نشان دهد. آب از هر سینه کبکی، وارد یک حوض کوچک می شود و از آنجا در آب نماهای بزرگ باغ جاری می شود. این آب نما دقیقاً بر محور اصلی باغ قرار دارد و ابعاد آن متناسب با ارتفاع بادگیر عمارت هشتی است، بطوریکه تصویر این عمارت را بگونه ای کامل در آب منعکس می کند. بعد از آن آب از زیر عمارت سردر وارد باغ بهشت آیین می شود و به یک استخر ۱۲ ضلعی بزرگ که در شمال عمارت قرار دارد می ریزد و از آنجا به سمت سه استخر مستطیل شکل در سه جانب دیگر سرازیر می شود. سپس آب از این استخرها بسوی خیابان ها و آبادی ها جاری می شود و به مصرف کشت و زرع می رسد. در واقع تنها به عبور آب از لایه های زیرین زمین و سیراب کردن درختان قناعت نشده است، بلکه آب گوارا را به روی زمین آمده و به نمایش داده شده تا روح ساکنان کویر را نیز سیراب کند (بی نام، ۱۳۷۸). بنابراین می توان بیان کرد که آب در باغ، علاوه بر رفع نیازهای مادی ساکنان و حتی درختان و گیاهان، نیازهای حسی و روانی مخاطبان را با بکارگیری حواس پنج گانه ایشان ارضا می کند، همچنین وجود نمادپردازی در حرکت آب و بازی پیدا و پنهان آن منجر به شکل گیری نظام رمزگونه و دعوت مخاطب به تفکر و آمادگی برای سیر از ظاهر به باطن می شود، حرکت آب از زیر درختان می تواند نمادی از «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» (بقره، ۲۵) و حوض های متنوع باغ نمادی از «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ» (کوثر ۱) باشد. به نظر می رسد که در آب یکی از عناصر مهم کالبدی و معنایی در باغ بوده و بخش عظیمی از کارکردهای باغ به واسطه حضور این عنصر برآورده شده است، به نظر می رسد که بکارگیری آب در سطوح مختلف کالبدی و محتوای باغ ناشی از آیه شریفه «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ» (انبیاء، ۳۰) باشد، بنابراین می توان مشاهده کرد که آب به عنوان مهم ترین عنصر در باغ، عامل اصلی در پدید آمدن این فضا می باشد.

شکل ۶- شکل گیری جداره ای از درختان، با وجود بهره گیری از عناصر طبیعی در شکل گیری جداره ولی ایجاد آن براساس طرح سازندگان برای اغنای سلسله نیازهای مختلف مخاطبان بوده است (ماخذ: نگارنده).

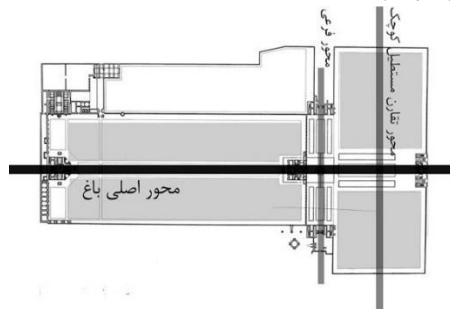
۱ پیامبر اکرم (ص) می فرمایند: «خودتان را از زمین حفظ کنید چراکه زمین مادر شماست» (بحار، جلد ۷، ۹۷).

در باغ دولت آباد نظم کاشت براساس نظم هندسی کالبد باغ تعیین می‌شود و بر هندسه آن تأکید می‌کند. موازی با محور اصلی باغ (حد فاصل عمارت سردر بهشت آیین تا عمارت بادگیر)، دو ردیف کاج و یک ردیف سرو شیرازی کاشته شده است. این محور را می‌توان جداره کناری در محور اصلی باغ محسوب نمود. این جداره با ایجاد سایه در مسیر اصلی باغ، رهگذران باغ را از گزند آفتاب سوزان در امان می‌دارد (تصویر ۶). به نظر می‌رسد که این جداره به صورت یک سامانه هماهنگ برای پاسخ‌گویی به نیازهای مختلف مخاطبی که برای به درون باغ قدم گذاشته، شکل گرفته باشد، این سامانه در وهله اول آسایش فیزیکی و حرارتی درون باغ را در شرایط مناسبی قرار می‌دهد، پس از آن با ایجاد چشم‌اندازها و رایحه‌ها و حتی با عبور باد از میان شاخ و برگ‌های درختان حواس مخاطب را هدف قرار داده و منجر به ایجاد آرامش در وی می‌گردد، ایجاد سایه روشن‌ها و بازی با نور باعث می‌گردد که طبیعتی فراتر از نبات و جماد در برابر انسان قد علم کرده و در ایجاد تفکر برای او نقش بسزایی ایفا می‌کند (با اقتباس از نقره-کار، ۱۳۹۳). سایه اندازی عناصر طبیعی منجر به ایجاد مسیر و محورهای اصلی دید در باغ می‌گردد، این محور علاوه بر ایجاد آسایش اقلیمی، بافت و رنگ دلپسندی در جداره‌های مسیر ایجاد نموده است، همچنین بازی نور و سایه در میسر باعث ایجاد فضایی رمزگونه در مسیر می‌گردد، سادگی مصالح و بهره‌گیری از مصالح ایدری نیز تجلی اصول معماری ایرانی و پرهیز از اسراف و تجمل است. این طبیعت مخلوق خالق واحد است و نگاه به آن می‌تواند تجلی‌گر قدرت و علم الهی و ناتوانی بشر در برابر مقام بلندمرتبه حق تعالی باشد، بنابراین می‌توان در طبیعت‌سازی را در باغ ایرانی به عنوان الگو در ارتباط با طبیعت قرار داد.

در فضاهای اقامتی باغ می‌توان هم‌آغوشی طبیعت و بنا را مشاهده نمود، بدین صورت که «عمارت هشتی» که در انتهای محور اصلی باغ و متصل به دیوار جنوبی است طرح آن شبیه سایر گوشک‌های ایرانی است و طبقه فوقانی یک تالار و صفا و منظر دارد، همانگونه که از توصیفات برمی‌آید، با توجه به وجود آب در فضاهای اقامتی می‌توان طراحی فضای همساز با اقلیم خشک کویر را مشاهده نمود، وجود ایوان‌ها در سه طرف بنا برای سایه‌اندازی بوده و طاق‌ها فضایی ایمن و استوار ایجاد کرده‌اند، حداکثر ارتباط با طبیعت در بنا و بازی با نور از جمله مصادیق توجه به نیازهای حسی در سیمای جداره عمارت بادگیر است، بنای عمارت هشتی در عین ارتباط قوی با طبیعت درون‌گرا و فضایی بسته دارد، مرکزگرایی برای توجه به اصل توحید، و استفاده از مصالح بوم‌آورد و ایدری برای تداعی مفهوم قناعت در بنا می‌باشد، در این فضا سادگی و دوری از تجمل برای نمایش پرهیز از اسراف قابل ادراک است. بنابراین به نظر می‌رسد سیمای باغ در مراحل مختلف باعث «نمایان‌سازی»، «تکمیل‌سازی» و «نمادین-سازی» و جوهی از فرایند کلی استقرار یافتن در معنای وجودی کلمه باشد.

۲-۳- موضوع‌شناسی فضایی باغ

موضوع‌شناسی با نظام فضایی در ارتباط بوده و در آثار منفرد معماری در قالب «آرایش فضایی» انسجام می‌یابد، مواضع معماری از مکان مشتق شده و با مفهوم فضای مطلق ریاضی متفاوت است، ساختار فضایی متشکل از عوامل مقدماتی فضای آراسته شامل مرکز، مسیر و حوزه است، این ساختار می‌تواند به شکلی کمابیش خوانا در سطوح مختلف محیط ظاهر شده و همراه با تغییرات اندک تکرار گردد تا کلیت جامعی را به وجود آورد، برخی از مواقع عناصر ساختمانی شکل هندسی مشخصی به خود نگرفته بلکه به صورت صرفاً موضوع‌شناختی یعنی بر حسب همجواری، پیوستگی و بستگی مشخص گردیده و از این رو فضایی مبهم از محیط نمودار می‌سازند (شولتز، ۱۳۹۵: ۴۴) به بیان ساده‌تر می‌توان گفت که موضوع‌شناسی به نظم فضایی مربوط است و درباره فضا با اصطلاحات ریاضی بحث نمی‌کند بلکه خواص و امکانات فضای زنده یا واقعی را بررسی می‌نماید، بحث با نمونه فضای وجودی یعنی مفاهیم مرکز و راه آغاز می‌شود (همان، ۱۰۹). بنابر مطالب فوق می‌توان در مورد موضوع‌شناسی باغ دولت آباد بیان کرد که: باغ شامل دو عرصه و فضای اندرونی و بیرونی است که هرکدام متشکل از عناصر طبیعی و فضاهای انسان-ساخت می‌باشد. با بررسی کلی هندسه باغ، مشخص می‌گردد که سطح باغ را می‌توان به دو حوزه کلی مستطیلی شکل عمود بر هم (باغ بیرونی و باغ اندرونی) تفکیک کرد. محور اصلی حوزه بزرگتر، عمود بر محور اصلی باغ بیرونی و محور فرعی حد فاصل فضاهای بیرونی و اندرونی است (تصویر ۷).

شکل ۷- برخورد متقاطع محور اصلی باغ اندرونی با محور اصلی باغ بیرونی و محور فرعی باغ باعث شکل‌گیری بناهای اصلی باغ بر مبنای جهان‌بینی سازندگان در نقاط برخورد خطوط می‌گردد (ماخذ: یعقوبی، ۱۳۸۹).

مسیر اصلی و آبنمای بزرگ باغ به ابعاد ۱۹۴ در ۱۲ متر و همچنین حوض آب باغ بیرونی بر این محور منطبق می باشد. در واقع این محور، همان محوری است که عمارت سردر شمالی و سردر بهشت آیین را به عمارت هشتی متصل می کند. «معمار باغ با کاشت درخت در دو جانب محور اصلی، علاوه بر این که سبب تمرکز دید بسوی عمارت های اصلی باغ می شود، موجب عدم محدودیت دید از سوی هر یک از عمارات بسمت منظر باغ نیز می گردد و بر اتصال بصری بین دو عمارت تاکید می کند» (بی- نام، ۱۳۷۸)، «وجود چشم انداز اصلی به شکل مستقیم و کشیده در محور طولی باغ روبروی کوشک و کاشتن درختان بلند در دو طرف آن نقشی اساسی در ایجاد پرسپکتیوی دارد که باغ را طولانی تر جلوه گر می سازد» (تصویر ۸)، (انصاری، ۱۳۹۳).

شکل ۹- کرت بندی های درختان در باغچه های باغ از نظم کلی باغ بیرونی می نماید، به نظر می رسد که این نظم علاوه بر سهولت رسیدگی به درختان منجر به شکل گیری وحدت در رده های مختلفی در فضای باغ می گردد (ماخذ: نگارنده).

شکل ۸- تاکید بر پرسپکتیو منظر اصلی باغ و ایجاد نمایی طولانی تر با استفاده از کاشت درختان در محور اصلی، البته علاوه بر سیستم کاشت، استفاده از شیب- بندی زمین در به تصویر کشیدن پرسپکتیو طولانی تر در فضای باغ موثر است (ماخذ: نگارنده).

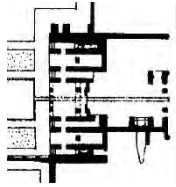
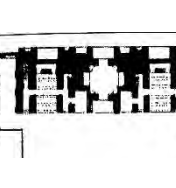
حوض آب که دقیقا بر محور تقارن باغ اندرونی منطبق می باشد حوزه اندرونی را به دو کرت مستطیلی متقارن تقسیم می کند. «در اندرونی قسمت عمده باغ کرت بندی شده است. تناسب کرت بندی ها از تناسب دو حوزه مستطیل شکل تبعیت می کند» (تصویر ۹). در داخل کرت ها انواع درختان میوه کاشته می شود، از جمله درخت انجیر و درخت توت. همچنین در کرت ها نارنجستان، انارستان و تاکستان ایجاد می شد. در کرت های جانبی نیز گیاهان پوششی مانند پیچ امین الدوله، شیدر، یونجه و اسپس کاشته می شود. عناصر انسان-ساخت در عرصه اندرونی باغ شامل عمارت هشتی، عمارت طنبی، اصطبل و سایر بناهای خدماتی می باشد، این فضاها در قسمت جنوبی عرصه خصوصی قرار گرفته و دارای حداکثر فاصله با عرصه بیرونی باغ می باشند، همان گونه که ذکر شد، عمارت هشتی در انتهای جنوبی محور اصلی باغ قرار گرفته و فضای تابستان نشین محسوب می گردد، در سمت غرب عمارت هشتی، «عمارت طنبی» بزرگ و مجللی قرار دارد که دارای بادگیری مربع شکل و رو به باغ است. در دو طرف تالار طنبی، تالارها، صفاها و شبستان هایی در یک طبقه جای دارد که در و روزن های آن ها به طنبی باز می شود. در زیر طنبی، زیرزمینی ژرف کنده اند که با دو پله مستقیم به باغ می پیوندد و از طرف جنوب با راهرویی به محوطه زیر بادگیر ارتباط دارد (بی نام، ۱۳۷۸). مؤلف جامع جعفری به نقل متن وقفنامه باغ پرداخته است و در ادامه طرح عمارت هشتی و تالار طنبی را شرح می دهد: (به نقل از نعیم ۱۳۹۲، ۱۵۴): «... و در سمت شرقی عمارتی به طرح هشت ... طرح ریزی کرده اند، حیاط حوضخانه ها هشتی طرحش ... آب حوض فلک را ... بر باد داده و اعجوبه بادگیر عیوق طرحش ... راه آمد و شد به کیوان گشاده ... جلوی آن ... عمارت از سه طرف هر طرفی حوضی مبنی است ... مقابل آن عمارت در سمت غربی که بدایت باغ است طرح عمارت دیگر ریخته اند...» بازی با آب در این باغ، مثل دیگر باغ های ایران بسیار جالب بوده است.

در عرصه بیرونی یا باغ بهشت آیین کرت بندی ها، سه حیاط بوجود آورده اند بطوریکه در دو طرف هر یک از حوض های مستطیل شکل، دو باغچه وجود دارد که در آن ها نیز گل های تزئینی کاشته می شده است، فاصله میان درختان را از گل سرخ پر می کردند (بی نام، ۱۳۷۸). محور حوزه بیرونی که همان باغ بهشت آیین می باشد بر محور اصلی باغ عمود است. مستطیل باغ بهشت آیین توسط یک حوض مستطیلی بزرگ که عمود بر محور تقارن مستطیل است به دو قسمت مربع شکل تقسیم می شود که در واقع عرصه بندی فضاهای مختلف در باغ بهشت آیین براساس همین مربع ها می باشند. در شمالی ترین قسمت عمارت به نام سردر شمالی احداث شده که به منزله ورودی باغ بهشت آیین محسوب می گردد، در سمت غربی و شرقی باغ بهشت آیین عمارت طهرانی و تالار آینه برای انجام امور اداری و حکومتی احداث شده است، در ضلع جنوبی عمارت سردر بهشت آیین واقع شده است، این فضا حد واسط عرصه بیرونی و درونی باغ بوده و ورودی اصلی فضای اندرونی باغ محسوب می گردد. در جدول شماره ۱ می توان خصوصیات کالبدی هر کدام از فضاهای عرصه بیرونی و درونی را مشاهده نمود.

جدول ۱- خصوصیات کالبدی فضاهای تشکیل دهنده عرصه بیرونی و درونی باغ دولت آباد

نام عرصه	نام فضا	ویژگی‌ها	پلان
اندرونی	عمارت بادگیر	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، استفاده از جریان باد به وسیله بادگیر و خوشبخان، ایجاد حوض آب در عمارت، ساخت طاق و قوس برای ایجاد فضایی دوطبقه در بروارها، ایجاد فضاهای متنوع برای حضور افراد.</p> <p>- برانگیزی احساس شنوایی به وسیله حرکت آب، ایجاد نور مناسب در فضا با استفاده از روزنه‌ها و هورنوه‌های سقفی، تحریک حس لامسه به واسطه وجود رطوبت در فضا، بکارگیری حس بویایی به واسطه گیاهان اطراف عمارت.</p> <p>- مرکزگرایی در پلان، بکارگیری تعداد فرد در عناصر برای ایجاد تمرکز بصری، سلسله مراتب فضایی، تنوع فضایی به واسطه اتاق‌های دو طبقه، ایجاد وحدت با استفاده از رسمی‌بندی در سقف، نورپردازی رازآلود با استفاده از خوشخوان سقفی، نمادپردازی بهشت به واسطه ظهور آب در حوضخانه بنا.</p> <p>- بکارگیری مصالح و رنگ ساده در عمارت، پنهان و پیدا شدن آب در بخش‌های مختلف عمارت، ایجاد وحدت به وسیله کثرت در تزیینات، ایجاد فضایی مناسب و متمرکز برای عبادت پروردگار</p>	
	تالار طنابی یا عمارت حرمانه	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، استفاده از جریان باد بنا به وسیله بادگیر، بکارگیری طاق و قوس‌های سازه‌ای، فرم هندسی منظم برای تسهیل ساخت.</p> <p>- وجود چشم‌انداز به عمارت بادگیر، وجود جریان باد در بنا و تحریک احساس لامسه و شنوایی، بکارگیری حس بویایی به واسطه گیاهان اطراف.</p> <p>- تنوع فضایی، پلان متقارن در قسمت جنوبی و نامتقارن در ناحیه شمالی، سلسله مراتبی فضایی، جانمایی در ناحیه خارج از محور اصلی باغ</p>	
	اصطبل بزرگ	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، ایجاد فضایی مناسب جهت تیمار احشام، قرارگیری در حاشیه باغ برای جلوگیری از آلودگی فضاهای اقامتی مخاطبان - سادگی در پلان، فرم نامنظم، عدم وجود تقارن</p>	
	آبینه خدماتی	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، ابعاد اندک، نزدیکی به فضای اقامتی برای سهولت خدمت‌رسانی</p> <p>- سادگی، تنوع فضایی برحسب کارکرد بنا، فرم هندسی منظم، عدم وجود تقارن در بنا</p>	
واسط فضای اندرونی و بیرونی	عمارت سردر بهشت آیین	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، بکارگیری عناصر سازه‌ای مثل طاق و قوس، ایجاد فضاهای متنوع با توجه به کارکرد عمارت، جلوگیری از نفوذ دید به قسمت اندرونی باغ.</p> <p>- ایجاد چشم‌انداز مناسب به باغ و بکارگیری قوه بصری، تحریک حس بویایی به واسطه وجود گیاهان مختلف در اطراف بنا، بکارگیری حس شنوایی با حرکت آب در اطراف و وجود آبنما در مقابل ورودی.</p> <p>- ایجاد تقارن در پلان، مرکزگرایی نسبی، سلسله مراتب فضایی، تنوع فضایی، واسطه میان اندرونی و بیرونی.</p>	
	آب انبار	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، قرارگیری در عمق برای زمین، استفاده از طاق، استفاده از بادگیر برای حفظ بهداشت آب، استفاده از ساروج برای جلوگیری از نفوذ آب به زمین.</p> <p>- تقارن و سادگی در پلان</p> <p>- قرارگیری در قسمت مشترک اندرونی و بیرونی برای سرویس‌دهی به هر دو بخش</p>	
	تالار آینه	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، وجود پاچنگ‌ها در زیر سقف برای تهویه و ورود نور، ایجاد فرم‌های قوسی برای تقویت سازه</p> <p>- وجود چشم‌انداز به باغ بهشت آیین، برانگیختن حس بویایی به واسطه گیاهان اطراف، تحریک حس شنوایی ناشی از حرکت باد در فضا</p> <p>- تنوع فضایی، فرم هندسی نامنظم، ایجاد تقارن نسبی</p>	

	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، وجود پاچنگ‌ها در زیر سقف برای تهویه و ورود نور، ایجاد فرم‌های قوسی برای تقویت سازه</p> <p>- وجود چشم‌انداز به باغ بهشت آیین، برانگیختن حس بویایی به واسطه گیاهان اطراف، تحریک حس شنوایی ناشی از حرکت باد در فضا</p> <p>- تنوع فضایی، فرم هندسی نامنظم، ایجاد تقارن نسبی در محور شمالی و جنوبی</p>	<p>عمارت طهرانی</p>
	<p>- ظرفیت حرارتی زیاد مصالح، ایجاد عناصر سازه‌ای مثل طاق و قوس، فرم هندسی منظم برای تسهیل طراحی سازه‌ای</p> <p>- چشم‌انداز به باغ بهشت آیین و عمارت سردر بهشت آیین، تحریک حس بویایی به خاطر وجود گیاهان در اطراف بنا</p> <p>- سلسله مراتب فضایی، نظم ساختاری، مرکزگرایی، تقارن در پلان، قرارگیری در محور اصلی باغ</p>	<p>عمارت سردر شمالی</p>

۳- بحث و بررسی در یافته‌ها

با بررسی‌های صورت گرفته در ساختار باغ دولت آباد، به نظر می‌رسد که شکل‌گیری باغ، علاوه بر آنکه ریشه در آرمان‌ها و باورهای مخاطبان و تعریف قرآن از بهشت دارد، براساس اغنای سلسله نیازهای مخاطبان شکل گرفته باشد. این سلسله نیازها براساس تعاریف اسلامی از انسان تبیین گشته و منجر به ایجاد ساختاری منسجم و پاسخ‌گو در باغ‌سازی دوران اسلامی شده است، اما باید به این نکته توجه نمود که فضای باغ، نیازهای مادی و حسی را به صورت نسبی برآورده کرده و بستر برآورده شدن نیازهای عقلی و روحانی مخاطبان را فراهم می‌آورد.

ایجاد فضاهای گوناگون در طول تاریخ برای برآوردن نیازهای مختلف بشر صورت گرفته، همان‌گونه که انسان نخستین برای رفع نیازهای مادی به فضای غار پناه برد (با اقتباس از زارعی، ۱۳۸۹) در دوران بعدی نیز انسان‌ها فضاهای مختلفی برای برآوردن نیازهای خود ایجاد نمودند، باغ در دوران‌های پیش و پس از اسلام براساس ایده‌ها و آرمان‌های مخاطبان فضا شکل گرفته است (لیب‌زاده، ۱۳۹۰) باغ‌سازی در این ادوار بیهوده نبوده و برای برآوردن نیازها مراتب بالای نفس انسان شکل گرفته است، اما در بررسی‌های صورت گرفته به نظر رسید که روند پاسخ‌گویی فضا به نیازهای انسان‌ها به صورت طولی بوده و فضاها در صورت پاسخ‌گویی به نیازهای مادی و حسی قابلیت برآوردن نیازهای عقلانی و روحانی بشر را دارا باشند، می‌توان چنین بیان کرد که برآوردن نیاز در فضاها در طول تاریخ به صورت نسبی و براساس جهان‌بینی هر تمدنی صورت گرفته است، بنابراین به نظر می‌رسد که تمدن‌ها دوران اسلام نیز براساس جهان‌بینی دین از انسان‌ها و نیازهایشان شکل گرفته باشد.

تعریف اسلام از انسان منجر به شناسایی نفس بر چهار لایه و سپس مشخص شدن نیازهای چهارگانه بشر گردید، نیازهای مادی برآمده از نفس نباتی و نیازهای حسی برخواسته از نفس حیوانیست، این نیازها در فضاهای معماری ترجمان انسان به آسایش، ایمنی، بهداشت و پس از آن ادراک محیط و تاثیراتش بر روان و آرامش انسان را نمودار می‌سازد، این نیازها بسترساز اغنای نیازهای عقلی و روحانی مخاطبان می‌باشند. براساس شواهد موجود، سیمای باغ دولت آباد در سه مرحله قابلیت خوانش و به تبع آن برآوردن نیازهای مخاطبان را دارد، در ابتدا سیمای خارجی باغ به عنوان آبادی حس مکانیت و «جایی بودن» را در مخاطبان القا می‌کند، خط آسمان این مکان به وسیله بادگیر ۳۰ متریش نشانه‌ای شهری ایجاد نموده و باعث خوانایی یکی از فضاهای شهری می‌گردد، براساس گفته لینچ (۱۳۵۰) خوانی شناخت آسان اجزای شهری و ایجاد قالبی به هم پیوسته در ارتباط با یکدیگر است (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۴، ۱۲۳)، خوانایی در فضا باعث ایجاد حس آرامش (نیاز حسی) در ذهن مخاطبان شده و شناسایی را بر ایشان راحت می‌گرداند (همان، ۱۲۹)، بنابراین می‌توان بیان کرد که وجود عنصر شاخص در خط آسمان باغ به عنوان یک آبادی برخی از نیازهای حسی مخاطبان را برآورده می‌سازد.

همان‌گونه که بیان شد، آبادی با محصور کردن یک فضا شکل می‌گیرد (شولتز، ۱۳۹۵، ۴۹). محصوریت در باغ دولت آباد به وسیله دیوار خشتی صورت گرفته است، در این حصار جلوه‌هایی از برآوردن نیازهای چهارگانه انسان قابل شناسایی است، در درجه اول دیوار نقش حفاظت و تامین ایمنی فضای درون باغ را داشته و منجر به آسایش اقلیمی فضا می‌گردد، این عنصر به وسیله ایجاد فضایی درون‌گرا، آرامش روانی مخاطبان را تامین کرده است، دیوار پیرامونی باغ ایرانی نمادی از ممانعت رهیابی اهریمن به فضای داخل است. همچنین بکارگیری مصالح ایدری در این حصار می‌تواند نمادی از قناعت و خلوص در معماری باغ می‌باشد.

در سیماشناسی فضای بیرونی باغ به عنوان یک نهاد عمومی، نیازهای مادی و حسی مخاطبان تاثیر بیشتری بر شکل‌گیری فضاهای مختلف دارد، وجود دو عمارت ورودی ناشی از اهمیت امنیت در باغ است، همچنین دیگر فضاهای ایجاد شده در جهت آسایش کارگزاران حکومتی و مخاطبان دستگاه حاکم شکل گرفته‌اند، علاوه بر این در این فضاها توجه به حواس مخاطبان و

۱ اما نمی‌توان این قاعده را متقن و قطعی دانست، چون نمونه‌هایی در تاریخ یافت شده که حتی در صورت عدم بهره‌گیری از فضای مناسب، نیازهای روحانی برآورده شده است، به طور مثال می‌توان به رشد معنوی و روحانی پیامبران در شرایط ویژه نام برد.

بهرگیری از مقیاس‌های انسانی برای برآوردن نیازهای حسی آنان نیز مشهود است، مقیاس انسانی از این جهت در فضاهای باغ بهشت آیین دارای اهمیت است که در مخاطبان ایجاد آرامش می‌نماید، بنابراین برآوردن نیازهای مخاطبان به صورت نسبی در فضاهای بیرونی باغ قابل خوانش است. در بررسی باغ به عنوان خانه نیز می‌توان مراتب گوناگون برآوردن نیازهای مخاطبان را شناسایی نمود، استفاده از درختان و گیاهان، بناهای همساز با اقلیم و پرورش انواع میوه‌ها و گل‌های دارویی در جهت رفع احتیاجات مادی مخاطبان و ساکنان باغ است، همچنین با بکارگیری حواس مختلف مخاطبان و بازی نور و رنگ در فضاهای انسان-ساخت و طبیعی و مردم‌وار بودن فضاها ناشی از اهمیت دادن به نیازهای حسی ایشان است، برآوردن نیازهای مادی و حسی، بستر مناسبی برای پرداختن به نیازهای عقلی و روحانی ایجاد می‌نماید، در محور اصلی باغ، آب نقشی فراتر از ایجاد رطوبت و زیبایی و آوای دلنشین دارد، آب در باغ خالص است و تفکرانگیز، آب نمادی از بهشت و عنصر کاملی است که در کل زندگی در آن قرار داده شده است، این عنصر طبیعی نشانه‌ای از نشانه‌های پرودگار است، چنین به نظر می‌آید که خاک نیز در باغ ایرانی معانی نمادین یافته و تداعی خضوع در برابر ربّ است. درختان و گیاهان نیز ریشه در خاک داشته و سر به افلاک می‌سایند، درختان و گیاهان باغ علاوه بر اینکه عناصری برای تنظیم شرایط اقلیمی باغ هستند، پدیده‌هایی مهم برای ادراک محیط، ایجاد تفکر و معنا پردازی محسوب می‌گردند.

سیماشناسی فضاهای انسان-ساخت باغ نیز دال بر شواهد زیادی برای برآوردن نیازهای گوناگون مخاطبان دارد، این فضاهای همساز با اقلیم شرایط مناسب حرارتی و آسایشی را تأمین نموده و به طرُق مختلفی از جمله وجود نور و رنگ، بافت مصالح، بکارگیری حواس و ... نیازهای حسی مخاطبان را برآورده می‌سازد، این بناها علاوه بر گشودگی و ارتباط با طبیعت، در صورت لزوم تبدیل به فضایی بسته برای پندپذیری و تنبه می‌شوند، در فضاهای انسان-ساخت باغ در عین زیبایی و شکوه، سادگی و خلوص قابل ادراک است، همان‌گونه که گفته شد، سادگی و خلوص از راهبردهای معماران آن دوران برای برآوردن نیازهای عقلانی و روحانی مخاطبان آثار معماری است، بنابراین چنین به نظر می‌رسد که در این فضا نیز اغنای نیازهای مخاطبان به صورت نسبی قابل خوانش و شناسایی است.

در موضع شناسی فضای باغ، آنچه که بیش از دیگر عوامل خودنمایی می‌کند، وجود دو عرصه بیرونی و درونی در جبهه‌های شمالی و جنوبی باغ است، وجود این دو عرصه ناشی از نیازهای دستگاه حاکم به فضای زندگی خصوصی و فضایی مناسب برای پاسخگویی به مراجعین حکومت است، همان‌گونه که ذکر شد، وجود دو عمارت سردر در فضای باغ برای حفظ امنیت و آرامش آن است، قرارگیری فضاهای اقامتی در دورترین نقطه نسبت به فضاهای مشاع و بیرونی باغ، علاوه بر حفظ امنیت فضای اندرونی، باعث ایجاد چشم‌اندازهای طولانی و زیبایی از هم‌جواری ابنیه و عناصر طبیعی (مثل درختان و آب) می‌شود، به واسطه همین جانمایی فضاهای طبیعی و انسان-ساخت، هر فضا در عین حفظ حدود خود با دیگر فضاها هم‌آغوش است و باعث ایجاد تفکر در مخاطبان می‌گردد، سلسله مراتب فضایی در تمامی فضاهای باغ، کثرت در عین وحدت بین عناصر آن و ایجاد فضاهای خالی در باغ، یادآور مفاهیم توحیدیست.

از لحاظ گونه شناسی، فضای باغ در سه دسته قابلیت خوانش دارد: از لحاظ عملکردی، باغ، فضایی حکومتی-سکونتگاهی است، به لحاظ کالبدی باغ-حیاط بوده و از لحاظ سبکی متعلق به سبک اصفهانی می‌باشد، به نظر می‌رسد که عملکرد و کالبد باغ براساس نیازهای مادی و حسی مخاطبان شکل گرفته باشد. با توجه به این موضوع که باغ دارای سبک اصفهانی بوده (پیرنیا، ۱۳۸۹)، می‌توان اظهار کرد که در این فضا علاوه بر نیازهای مادی و حسی، توجه فراوانی به نیازهای عقلانی و روحانی مخاطبان شده است (با اقتباس از حبیبی، ۱۳۹۳). در جدول ۲ می‌توان انواع مولفه‌های زبان فضای باغ با توجه به نیازهای انسان از منظر اسلام را مشاهده نمود.

جدول ۲- بررسی انواع مولفه‌های زبان فضا در باغ دولت‌آباد یزد با توجه به نیازهای انسان از منظر اسلام

نیازهای انسان	سیماشناسی	موضع شناسی	سبک‌شناسی
نیازهای مادی	- تنوع در کف‌سازی باغ با توجه به مسیرهای حرکتی	- مجاورت گونه طبیعی و مصنوعی برای افزایش رطوبت، سایه‌اندازی و ایجاد کوران	توجه به نیازهای کالبدی در باغ به وسیله ایجاد باغ-حیاط
	- حرکت آب در تمام مسیر حرکت برای ایجاد رطوبت	- قرارگیر گیاهان در محور اصلی برای ایجاد فضایی بهداشتی	
نیازهای مادی	- قرارگیری درختان سایه‌انداز در جداره‌ها برای ایجاد آسایش	- جانمایی درختان مثمر در بخش‌های خصوصی و عمومی برای برطرف کردن نیازهای مقیمان دائم و موقت	توجه به نیازهای کالبدی در باغ به وسیله ایجاد باغ-حیاط
	- قرارگیری گیاهان در سطح پایین جداره برای ایجاد شرایط بهداشتی مناسب در طول مسیر	- جانمایی آب‌انبار برای استفاده خصوصی و عمومی	
	- ایجاد سطوح پرداخت شده در جداره گونه-های مصنوعی برای جلوگیری از نفوذ حشرات موزی	- اختصاص فضاهای فرعی در حاشیه برای فعالیت‌های بهداشتی و خدماتی	
	- ارتفاع کم درختان مثمر برای راحتی بهره-بر		

نیازهای انسان	سیماشناسی	موضوع شناسی	سبک شناسی
	<ul style="list-style-type: none"> برداری ایجاد حداکثر نور و تهویه با ایجاد بازشوهای مناسب 		
نیازهای حسی	<ul style="list-style-type: none"> ایجاد تنوع بصری در مصالح کف باغ برای جلوگیری از خستگی بصری وجود رنگ‌های طبیعی و مصنوعی هماهنگ در کف‌سازی مسیرهای و کاشی - کاری حوض‌ها وجود رنگ‌های هماهنگ در جداره‌های طبیعی و مصنوعی ایجاد بافت‌های مناسب با توجه به احساس‌های مختلف مخاطبان سادگی بصری در فرم گونه‌های مصنوع در مقابل بفرنجی بصری گونه‌های طبیعی برای ایجاد آرامش تنوع رنگ و نور با ایجاد بازشوهای متنوع در ریز-گونه‌های مصنوعی 	<ul style="list-style-type: none"> عبور آب از مواضع حرکتی و ایجاد محیطی مطبوع و آرام بازی نور و سایه در مسیرهای حرکتی به واسطه وجود درختان سایه‌انداز استنشاق بوی نم و گیاهان به دلیل قرارگیری عناصر طبیعی در مجاورت عمارت‌ها ایجاد تناسب مناسب در احداث گونه‌های مصنوعی برای آرامش بصری ایجاد سایه روشن‌های متنوع با توجه به فاصله مناسب گونه‌های طبیعی و مصنوعی از هم تحریک حس شنوایی در مسیر حرکتی به واسطه حرکت باد از میان درختان سایه‌انداز و حضور پرندگان در نزدیکی فضاهای اقامتی 	<p>توجه به نیازهای حسی در باغ به وسیله ایجاد باغ-حیاط</p>
نیازهای عقلانی	<ul style="list-style-type: none"> توجه به درون‌گرایی و دعوت‌کنندگی در عمارت‌های ورودی توجه به حرکت با استفاده از عناصر طبیعی و مصنوعی در جداره‌ها ایجاد خوانایی و سکون بصری با استفاده از قرار دادن مهم‌ترین عمارت بروی محور اصلی بکارگیری شیشه‌های رنگی برای ایجاد آرامش قلبی و ذهنی طراحی فضاهای جانبی در اطراف عمارت اصلی و امکان ارتباط مستقیم با زمین، گیاهان و درختان، آب و آسمان ایجاد تمرکز و سکون با استفاده از تقارن در نما و پلان ریز-گونه‌های مصنوعی برانگیختن تفکر با بکارگیری فرم‌های طبیعی 	<ul style="list-style-type: none"> قرارگیری بخش بیرونی در شمال فضا برای حفظ حریم خصوصی در باغ قرارگیری فضاهای معماری و طبیعی به صورت رمزی و تفکربرانگیز با استفاده از نمادها درون‌گرایی در کلیت و برون‌گرایی در فضاهای هم‌آغوشی فضاهای مصنوع و طبیعی استفاده از نور و معانی آن برای بیان مفاهیم معناگرایی (مهم‌ترین تشبیه برای خدا در قرآن نور است) استفاده از آب و خاک در تمامی فضاهای باغ برای تداعی عوالم برتر همجواری طبیعت و معماری برای برانگیختن تفکر 	<p>توجه به نیازهای عقلانی در باغ با ایجاد باغ حکومتی - سکونتگاهی</p>
نیازهای روحانی	<ul style="list-style-type: none"> ایجاد مسیر آب در محور اصلی به عنوان نمادی از عناصر بهشتی ایجاد تصویری از گونه‌های مصنوعی و طبیعی در آب به عنوان نمادی از فانی بودن رعایت مقیاس انسانی در ایجاد فضاها برای مردم‌وار بودن فضاها و پرهیز از ایجاد فضاهای حقیرکننده بکارگیری مصالح ساده و بومی برای رعایت اصل سادگی در جداره‌ها و کف توجه به بالا با تلیق خط آسمان گونه‌های طبیعی و مصنوعی ایجاد سادگی با پرهیز از تزئینات زیاد و تجمل‌گرایی در فضاها 	<ul style="list-style-type: none"> اهمیت فضاهای خالی برای نمایش دادن اصل توحید قرارگیری عناصر تشبیهی طبیعی و نمادپردازی عنصرهای تنزیهی برای ایجاد اصل قناعت تداعی‌گری اصل تواضع با پرهیز از بکارگیری فضاهای بسیار عظیم قرار دادن عظیم‌ترین عنصر باغ در دورترین نقطه برای پرهیز از ایجاد حس عظمت پیروی از طبیعت و طبیعت‌سازی برای ایجاد حس معنویت توجه به سادگی در ایجاد مواضع گونه‌ها برای پرهیز از ایجاد فضاهای بغرنج 	<p>توجه به نیازهای روحانی با استفاده از سبک معناگرا (سبک اصفهانی)</p>

۴- نتیجه‌گیری

باغ‌سازی ایرانی در طول تاریخ تبلور ایده‌ها و آرمان‌های مخاطبان در شکل‌گیری کالبد و محتوای آن است، این ایده‌ها با توجه به شرایط زمان و مکان دستخوش تغییرات شده و این تطور باعث دگرگونی ساختار فضای باغ بوده‌اند. در دوران اسلامی نیز این اندیشه‌ها براساس مبانی نظری دینی شکل گرفته و دارای تأثیرات فراوانی بر ساختار و محتوای باغ‌ها بوده‌اند، در تحقیقات گذشته

مشخص گردید که باغ‌سازی دوران اسلامی در ایران براساس تعاریف قرآن از بهشت شکل گرفته است. این تحقیق با دیدگاهی متفاوت، باغ را از منظر دیگری از مبانی اسلامی سعی در اثبات فرضیه شکل‌گیری باغ براساس نیازهای مخاطبان داشت. با بررسی‌های صورت گرفته مشخص شد که نفس انسان در چهار لایه نباتی، حیوانی، عقلانی و روحانی تعریف شده و نیازهای وی متناظر با این چهار لایه شامل نیازهای مادی، حسی، عقلانی و روحانی می‌باشد. با بررسی‌های صورت گرفته به وسیله پدیدارشناسی زبان فضا در باغ دولت آباد یزد، به نظر می‌رسد که در باغ‌سازی دوران اسلامی سعی در برآوردن نیازهای مادی و حسی مخاطبان به صورت نسبی شده تا بستر مناسب برای برآوردن نیازهای عقلی و روحانی ایشان ایجاد شود، چون سیر تکامل انسان‌ها امری جبری نیست و مسیری آگاهانه و اختیاری دارد، بنابراین به نظر می‌رسد که می‌توان نظریه ایجاد باغ در دوران اسلامی برای پاسخ‌گویی به سلسله نیازهای مخاطبان به عنوان نظریه هنجاری مطرح کرد، لازم به ذکر است که این نظریه جهت تکمیل نظریه شکل‌گیری باغ در دوران مختلف براساس ایده‌های معنوی بوده و ناقص آن نمی‌باشد.

منابع

۱. «قرآن کریم».
۲. استروناخ، دیوید، (۱۳۷۰)، «شکل‌گیری باغ‌های سلطنتی پاسارگاد و تاثیر آن در باغ‌سازی ایرانی»، ترجمه: حمید شاه‌رخ، اصفهان: نشر خاک.
۳. انصاری، مجتبی، (۱۳۹۳)، «باغ ایرانی»، مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی.
۴. انصاری، مجتبی، محمودی نژاد، هادی، (۱۳۸۶)، «باغ ایرانی تمثیلی از بهشت، با تاکید بر ارزش‌های باغ ایرانی دوران صفوی»، هنرهای زیبا، شماره ۲۹، صص ۳۹-۴۸.
۵. آئمن، ایروین، (۱۳۸۲)، «محیط و رفتار اجتماعی: فضای شخصی، قلمرو و ازدحام»، ترجمه: علی نمازیان، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۶. بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۸۷)، «جهان باغ ایرانی»، گلستان هنر، شماره ۱۲، صص ۷-۱۵.
۷. بی‌نام، (۱۳۸۷)، «باغ ایرانی حکمت کهن منظر جدید»، تهران: انتشارات موزه هنرهای معاصر.
۸. پوپ، آرتور آپلم، آرکمن، فلیس، (۱۳۸۷)، «سیری در هنر ایران»، ترجمه: نجف دریابندری و دیگران، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۹. پیرنیا، محمد کریم، (۱۳۸۹)، «سبک‌شناسی معماری ایرانی»، تهران: انتشارات سروش دانش.
۱۰. تقوایی، سید حسن، (۱۳۹۰)، «باغ ایرانی: زبانی رمزآلود، منظر»، شماره ۱۶، صص ۶-۱۱.
۱۱. حبیبی، محسن، (۱۳۹۳)، «از شار تا شهر»، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۲. حسن‌زاده آملی، حسن، (۱۳۷۷)، «هزار و یک نکته»، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجا.
۱۳. حمزه‌نژاد، مهدی، خراسانی مقدم، صبا، (۱۳۹۱)، «گونه‌شناسی مزارهای اسلامی در ایران، براساس مفاهیم قدسی تشبیه، تنزیه، جمال و جلال»، مطالعات معماری ایران، شماره ۲، صص ۱۰۹-۱۲۸.
۱۴. حیدرتناج، وحید، (۱۳۸۹)، «باغ ایرانی»، تهران: مرکز پژوهش‌های فرهنگی.
۱۵. حیدرتناج، وحید، منصوری، سید امیر، (۱۳۸۸)، «نقدی بر فرضیه الگوی چهارباغ در شکل‌گیری باغ ایرانی»، باغ نظر، شماره ۱۲، صص ۱۷-۳۰.
۱۶. رایاپورت، آموس، (۱۳۸۴)، «معنی محیط ساخته شده (رویکردی در ارتباط غیر کلامی)»، ترجمه: فرح حبیب، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
۱۷. شاملو، سعید، (۱۳۸۸)، «مکتب‌ها و نظریه‌ها در روانشناسی»، تهران: نشر آثار هنری.
۱۸. شجاعی، محمدصادق، (۱۳۸۶)، «نظریه‌های معنوی از دیدگاه اسلام و تناظر آن با سلسله مراتب نیازهای مازلو»، دوفصلنامه مطالعات اسلام و روانشناسی، شماره ۱، صص ۸۷-۱۱۶.
۱۹. فلامکی، محمدمنصور، (۱۳۹۱)، «ایرانیان و باغ، سرزمین‌های باغ ایرانی»، منظر، شماره ۲۱، صص ۷-۹.
۲۰. قاسمی اصفهانی، مروارید، (۱۳۹۴)، «اهل کجا هستیم؟ (هویت بخشی به بافت‌های مسکونی)»، تهران: انتشارات روزنه.
۲۱. قهاری، علی‌رضا، (۱۳۷۹)، «عمارت هشت باغ دولت آباد، معماری و فرهنگ»، شماره ۷، صص ۸۲-۸۴.
۲۲. لیب‌زاده، راضیه، حمزه‌نژاد، مهدی، خان‌محمدی، محمدعلی، (۱۳۹۰)، «بررسی تطبیقی تاثیر ایده‌های معنوی در شکل باغ، مطالعه موردی باغ پاسارگاد از دوره هخامنشی و باغ فین از دوره اسلامی»، باغ نظر، شماره ۱۹، صص ۳-۱۶.
۲۳. لنگ، جان، (۱۳۹۳)، «آفرینش نظریه‌های معماری»، ترجمه: علی‌رضا عینی‌فر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۴. مازلو، آبراهام، (۱۳۷۴)، «انگیزش و شخصیت»، ترجمه: احمد رضوانی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
۲۵. مرتضوی، شهناز، (۱۳۸۰)، «روانشناسی محیط و کاربرد آن»، تهران: انتشارات شهید بهشتی.
۲۶. نعیم، غلام‌رضا، (۱۳۹۲)، «باغ‌های ایرانی»، تهران: انتشارات پیام.

۲۷. نقره‌کار، عبدالحمید، (۱۳۹۴)، «برداشتی از حکمت اسلامی در هنر و معماری»، تهران: فکر نو.
۲۸. نقره‌کار، عبدالحمید، مظفر، فرهنگ، تقدیر، سمانه، (۱۳۹۳)، «بررسی قابلیت‌های فضای معماری برای ایجاد بسترِ پاسخ‌گویی به نیازهای انسان از منظر اسلام مطالعه موردی: خانه‌های زینت‌الملک شیراز و بروجرودی‌های کاشان، شهر ایرانی اسلامی»، شماره ۱۵، صص ۲۱-۳۴.
۲۹. نقی‌زاده، محمد، (۱۳۹۲)، «تاملی در مبانی و جلوه‌های زیبایی باغ ایرانی»، کتاب ماه هنر، شماره ۱۸۳، صص ۳۴-۴۵.
۳۰. نوربری شولتز، کریستین، (۱۳۹۵) «مفهوم سکونت: به سوی معماری تمثیلی»، ترجمه: محمود امیر یاراحمدی، تهران: نشر آگه.
۳۱. ویلبر، دونالد نیوتن، (۱۳۹۰)، «باغ‌های ایرانی و کوشک‌های آن»، ترجمه: مهین دخت صبا، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
32. Holloway I, Wheeler S. (2002). Qualitative Research in Nursing. Thousand Oaks: Oxford Co.
33. Murrage, H.A. (1938). Exploration in personality: A Clinical and experimental study of fifty men of college age. New York: Oxford University press.
34. Van Manen M. (1990). Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy New York, State University of New York Press.

